ژیار .. شار جیاوازی و دەلالات … د.نصـــرعارف – ئامـــادەکردنی :ڕێبازمحمد جزا

بۆ ئـــەوەی بەهـــای بەدەســـتهێنانی " ژیـــار" بزانیـــن ، ئامـــانج لەگەشەسەندنی بنەڕەتی کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتی و هەژاندنی ئەم چەمکە بۆ ئەوەیە تێبگەین ، تاکو ئێستاش کاریگەری هەیە بەسەر شارستانییەتەوە ،مەبە ست لە ژیار چیە ؟ پێکهێنەر و توخمەکانی چین ؟ ژیار پە یوەندی چییە بە شارەوە ؟ ئایا ئەم دووزاراوەیە هاوواتان یان جیاوازن لەواتادا ؟…..

ژیار"شار"ی ڕۆژئاوایی:

گوتەزای "ژیار" لەوەرگێڕانی بەر بڵاوی زمانی ئینگلیزی دا بە "Civilization"وە رگیـــراوە ،کـــە ژینالۆژیـــاکەی دەگەڕێتـــەوە بۆ بۆ کۆمەڵێك بنەچە ، هەروەها لەزمانی لاتینی دا ؛ "Civilties"بە مانای شـــار،"Civis" یـــان هەرکەســـێکی نیشتـــە جێـــی شـــار،"Cities" ئەمـــەش لای هاوڵـــاتی ڕۆمـــانی نەناســـێندراوە لەبەرئـــەوەی کـــە باڵـــاترن لـــە بەربەریەکان . هیچ ئاڵوگۆڕێکی هاوشێوە ی "Civilization" نیە هەتا سەدەی هەژدە کاتێك "دی میرابۆ" لە (مقال فی الحضارە) دەری بڕی ، بەڕەچاوکردنی ئەوەی کۆیلایەتی(رق) ی سروشتی هەر گەلێك و تەمەنیان و مە عریفەی بڵاو بۆ وە ، یان بەڕەچاوکردنی سوودی زانستی و گشتیـــان . ئـــەوەی لـــەم ســـەرەتایەدا بۆئێمـــە زۆر بەنرخـــە ئـــەو بەکارهێنانەی وشەکەیە بۆ یەکە م جارکە سیفاتی ڕۆحی و دروستکاری کەبە شێوەیەکی هەندەکی تەحقیق دەبێت لە ژیانی بەشەری ئەوروپی دا .

لە کەتوار –واقع – دا داتاشینی بێژەی "Civilization"" لە چەمکی "Cities" بەمانای شار کە خرایە ڕوو دەلالاتەکانی دیارنەبوو ،بێژەی یەکەم ،پشت دەبەستێت بە دابەش بوونی بە سەر سێ قۆناغ دا لە ئەوروپا:

قۆناغی شار لەپێش پیشە سازی :سەرهەڵدانی شاری ئەوروپی لەچاخی گریك دا ، دەربڕینە لە یەکەیەکی سیاسی تەواوکۆ کە خاوەنی حکومە تی سەر بەخۆ و سیستمی سیاسی تایبەت بوون ، بەچونە ناوەوەی مەســیحیەت لەئەوروپــا ، مەرکەزیەتــی شــار لــە دەوری کاتــدرائی دەسوڕایەوە ، بەتـایبەتی لـە سـێبەری دواکەوتـن (تـدهور)وەزیفەی شاروئیدارەدانی دا ، لەگەڵ سەرەتای شەڕی ئیسلامی- مەسیحی ، شاری

ئەوروپی ، شێوازی بازرگانی و سەربازی وەرگرت ، لەپاڵ لایەنە ئاینیە کەی دا ، پاش کەمێك ڕۆڵی شار گەڕایەوە ئاستی ژیانی و پاشان چووە سەدە تاریکەکانەوە (ئەڵبەتە من لەگەڵ ئەم بێژەیە نیم دەکرا بووترایە سەدەکانی ناوەڕاست) .

قۆناغی شاری پیشەسازی :کەبەرئەنجامی شۆڕشی پیشە سازیە و شاری ئەوروپی فراوان کرد و کردی بە مەرکەزی و ژمارەیەکی زۆری کرێکارو ڕێکخراو، بەسوڕانەوە بەدوای گواستنەوە لە گوندەوە بۆ شار گۆڕاو لەوێشەوە بۆ نیشتمانی ئابووری بازاڕ و دەسەڵاتی سیاسی ئاراستەکراو لەگەڵاڵە کردنی مێژووی جیهان لە مێژووی شاردا.

قۆناغی میترۆپۆلیتان :قۆناغی گەشە ی شار دوای گەشە سە ندنی سەرمایەداری و گەشە ی تە کنۆلۆجی و سەر هەڵدانی کۆمپانیا کیشوەر بڕەکان و ڕێکخراوە نێو دەوڵەتیەکان و سەرهەڵدانی مە رکەزە جیهانیەکانن کەنوێنەرایەتی بیرە ئاڵۆزەکانیان دەکرد ، دەربارەی شارە جیاوازو دوورە دەستەکان کە پەیوەست نین بە شار-دایك وپەیوەست بوونی باوەڕپێکراو.

پێوەرەکانی هاوتای یپێناسەکانی چەمکی” Civilization“ ،بەنمونە وەکو ئەوەی وڵدیورانت ناساندوویەتی بەوەی کە سیستمێکی کۆمەڵایەتی یە مرۆڤ دیاریدەکات لە زیادکردنی بەرهەمی ڕۆشنبیری دا،کەچوار بنەمای بۆ داناوە: دەستکەوتە ئابوریە کان ،سیستمی سیاسی ،دۆگمەکانی دروستکاری ، بەدواداچوونی ئەدە ب و هونەرەکانە بەبێ هیچ ڕێگرییەکی گەورە بۆ چونە ناو فکری ئەوروپیەوە لە چەمکی (“Civilization) کە لێرە دائەم چەمکە دەبێتە هاوواتای ڕۆشنبیری ،ئەوەی کەمتەرخەم دەبێت لە ڕووی پێشکەوتنی مادیەوە وەك هاوەڵانی فکری ئەڵمانی ،ئەوانە ی پێشکەوتوودەبن بەتەواوەتی لە هەموو مەوداکانی داوەکو بیریارانی فەرەنسی، ئاماژەیان بۆکردووە .

ئەوەی تێبینیە کرۆکی چەمکەکە کورتکردنەوەی تایپ وگەشەی ژیانی ئەوروپیە بە کۆی مەودا و بەو ئیعتبارە گەورەیەی کۆمەڵگە و ئاستی راقی بوونی و گەشە کردن وپێشکەوتنی بەشەری و بە پێچەوانە بوونەوەی ئەودابەش بوونانەی کە خرانە ڕوو لە قۆناغەکانی گەشەی مرۆیی کە بەزۆری چون بۆجۆرەی یەکەمی مێژووی ئاراستەکراو لە نمونەئەوروپی یەکەی دا لە گەشەسەندنی پیشەسازی.

ژیار لە خوێندنەوەی عربی دا : الحضارة في القراءة العربية:

لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم دا ,بەهاتنە ناوەوەی کۆلۆنیالیزم ،بۆناو وڵاتانی عەرەبی ،بێژەی ”Civilization“ گواسترایەوە بۆناو فەرهەنگی عەرەبی ،بەریەك کەوتنێکی ڕوون هە یە لەچەمکەکان وناڕوونی پێناسەکان و بێژەکانی : “ثقافة” و”حضارة”

و"مدنیە"بەتایبەتی لەگەڵ بوونی سێ تێگەیشتن لە زمانی عەرەبی دا ،کەئەو تێگەیشتنانە لە زمانی ئینگلیزی دا نین ،وە ئەوزاراونە بە دووئاراستە وەرگێڕدراون :

1-ئاراستەی وەرگێڕانی چەمکەکە ” “Civilization بۆ بێژەی “مدنیە”(شار):

بەڕەغمی نەهێشتنی بڵاوبوونەوەی ئەوەرگێڕانە بۆ چەمکی ” “Civilization کەبەزۆری ووردبینی دەکرێتەسەر بێژەی عەرەبی ، سەرەتای ئەم ئاراستەیە بۆدەیەکانی سەدەی نۆزدە، بۆ وەرگ□ڕانەکانی سەردەمی محمد علی پاشا لە کتێبی “إتحاف الملوك اڵالباب بسلوك التمدن في أوروبا”،هەورەکو بەکارەێنانەکەی رفاعە الگهگاوی لەکتێبی “مناهج اڵالباب المصریە” چەمکی شارستانی لەدەربڕین دەربارەی ناوەرۆکی چەمکەئەوروپیەکە و ئامازەیە بۆمەودای شارستانیەت لەدین و شەریعە تدا .

لەسێبەری ئە م بەکارەێنانە باوەدا بۆتێگەیشتن لە شار هەتاکاتێکی نزیك و بەدەلالات ومانا کانی خۆی کەدەی نوینێت چەمکی “Civilization”،کەئەم مەفهومە بەکارەێنراوە لە ساڵی 1936زلەسەر ئەوەی “دۆخێکە لەڕۆشنبیری کۆمەڵایەتی بەڕێژەیەکی نایاب پەیوەستەبە هونەر و زانست و بەربیرکردنەوەی فەرمان ڕەواکان”وهە روەها سەرهەڵدانی لە ساڵی 1957دا وەك دیاردەیەکی ماددی سەرهەڵدەدات لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا لە بەرامبەر بێژەی “ژیار”و “Culture”،مەبەست دیاردەی رۆشنبیری و مە عنوی لە م ژیانەدا ، کە شاردەگوێزرێتەوەو دەبێتە میرات،بەڵام ژیار”Culture”بەرهەمێکی سەربەخۆیە وەرگرتن “اقتباس-کۆت” وبڵاوکردنەوەی قورسە .

توێژەران رای جیاوازیان هەیە لەبارەی دیاریکردنی ڕیشەی وشەی “المدنیە” ،هەندێکیان دەگەڕێنەوە بۆ “مدن” بەمانای مانەوە لە شوێن دا و هەندێکی تریان دەگەڕێنەوە بۆ”دان” کەئەوە ڕیشەکەی دەگەڕێتەوە بۆچەمکی دین واتا ملکەچ بوون و پەرستن ،وەهەندێکیان سەرچاوەکانی بەراورد دەکە ن بەبێژەی دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامی و پەیوەندی بە دینەوە بەمانای لە دەلالات ی ملکەچ ی و پەرستن وسیاسەت ،وەپەیوەندی شار لەسەردەمی پێغەمبەر (د.خ) بەسیستمی کۆمەڵگەیی ژیان و رێکخستنی نوێ لەجزیرە ی عەرەبیدا ،جەختی دەکردەوە لە بەهای ئیسلامی وبنەماکانی ڕێکخستن وپێکەوە بەستنیان.

وەبەجیاواز لەئەزموونی رۆژئاوایی دا ،کەشار بەپسپۆڕیە ئیسلامیەکە بەرئەنجامی بوونی بەهای پەروەردەکردن و پەیوەندیە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکانە لەدینی ئیسلامی دا و هیچ هۆیەکی ترنیە وەلەڕوویەکی ترەوە ،شاردەست پێدەکات بە پسپۆڕی ئیسلامی وکۆتایی دێنێت بەئە

زمموونی شار ی ئەوروپی.
"قۆناغی المتروبولیتان":هەمووشارێك بەدوای یەكدا دێن و پێكەوە پەیوەندیان هەیە ،شارە ئیسلامیەكان هەمویان ژیارێكی ڕاقیان هەیە وسەدان شاری تر بەدوای دا دێن كەلەئیمپڕاتۆریەتی ئیسلامی دا بەیان دەبن،بۆنمـونـە: (المـدینـه المنـوره پاشـان الكـوفه وقرطبـه واڕاستانە)مەڵبەندی ئیمپڕاتۆریەتە ئیسلامیەكان بوونن بەدرێژایی مێژوو.
لەڕووی ترەوە ، گەشەسەندنی شاری ئەوروپی هاوچەرخ هات كە بەڵگەیە لەسەر پێشكەوتنی مرۆڤایەتی –چینی فكری ڕۆژئاوایی – كەئیبن خلدون وێنای ئەوانەی لە خۆشگوزەرانی و بەكاربردن ی دۆخی گفتوگۆدەربارەی پشێوی لەجێبەجی ًكردنی سیستم و بەهای ئیسلامی وكۆنترۆڵ كردن و سنورداركردنی سنوری مرۆڤ ومیتۆدی كارلێكردن لەگەردوون كردووە ، بەدوای دا نەرێ كردنی چەمكی مرۆڤ لەسەر زەوی ،كە ئەوە ئاماژەیەكە بۆدانیشتوانی ژیاروشارستان -مرحله الحچاره-،وەبەدوای دا تەمەنیان كۆتایی دێت و دەچنە ناو گەندەڵی ولەكۆتایی دا شەڕ وپاشان …تاد.

2-ئاراستەی وەرگێڕانی "Civilization"بۆزمانی عەرەبی "حضارة " :
بڵاوبوونەوەی ئـەم ئاراسـتـەیە بـەزۆری دەگەڕێـتـەوە بۆنووسـینـە عەرەبیەكانی چارەكی دووەمی سەدەی بیست و بەو تێبینی یانەی كە لەسەر پێناسە پێشە كیەكانی چەمكی "الحضارة" تێبینی ئەوەمان كرد هەمان تێبینین كەئەو دۆخە لەهەمبەر "المدنیه" ،بە وجیاوازیە وە بێژە وناوەڕۆكە كە ی یەكن ،وەناوەڕۆكیان ئەوروپیە. وەكونەریت چەمكی الحچارە پەیوە ست دەبێت ،بەڵام بەهۆكارە تەكنۆلۆجیە تازەكـــان ،یـــاخود بەزانســـت وزانیـــاری و هونەرەباوەكـــان لەئەوروپا،بەكورتی گەشەی ئاستای ئە وروپا .ئەوانەی وەردەچەرخن لە ژیاركۆمەڵك دیاردەی كۆمەڵایەتیە لەخودی سروشتی ماددی و زانستی وهونەری ئامادە لە كۆمەڵگە دا ،كەقۆناغێكی ڕاقی دەنوێنێت ، لەگەشەی مرۆیی دا .
بەڵوانیـــن لەگەشـــەی چەمكـــی نووســـینی عەرەبـــی لەزانســـتە كۆمەڵایەتیەكاندا تێبینی دەكەیت دەرچوە لە خودی دلالاتەكان ی تێگەی فیكری ئەوروپی دا ، كە ئیحادەدات بە جیهانیەتی زانست ومیتۆد و چەمكەكان و بەدوایدا ژیار.
*الحضارة…حضور وشهادە :ژیار ….ئارایی وباوەڕهێنان :
لەكەتواردا چەمكی ژیار لەفیكر و زمانی عەرەبیدا ،بەڕێكەوتن دەست پێدەكەین ،لەگـەڵ پێشەكـانی چەمكـی ئەوروپـی ، "Civilization" – بەتـایبەتی بەكارهێنـانەكەی ئیبـن خەلـدون – كەدەربـارەی ژیـار دەدویًٍت ،بەگەڕانەوە بۆ توێژەران،بەموشتەقی مانەوەی لە(الحضر)

،بەجیاواز لە(البادیە) ،وەدێت وخۆی پێشتە دەکات بە (الحضارە)
بەمانای مانەوە لە (الحضر)،بە بێ باقی بەکارهێنانەکانی تر.
لەڕووی زمانەوانیەوە ،یادەوەری چەمکی ژیارلە دەلالات دا یەکەم لە ئارایی دایە ، کە دژی قورئانی پیرۆزە واتە شهد: “إذا حضر أحدكم الموت ” (البقره : 180)” وإذا حضر القسمة أولو القربى” (النساو:8) بۆ باوەرهێنان چوارمانای تەواوی هەیە کەدەبێتەبەشێك لە چەمکی ژیار:

1- باوەڕهێنان بەمانای تەوحید ،بڕیاردان بە عەبدایەتی کردنی خودا -عز وجل- وەئەو چەقی دڵکترین وپابەند بوونی مرۆڤە ،بەمیتۆدی دروستکا ر-خالق–عز وجل- یاخود دەرچوون لێی .

2- باوەڕهێنان بەمانای گوتەی ماف و ڕەفتاری ڕێگای دادپەروەری ، دەگەڕێتەوە بۆیەکێك لەدەروازەکانی ویەکێك لە هۆکارەکانی بەدەبست هیًنانی مە عریفە .

3- باوەڕهێنان بەمانای قوربانی و خۆبە کوشت دان لە پێناوی خودا - سبحانە وتعالی- پاراستنی دڵکترین

4- باوەڕهێنان وەکووەزیفە بۆ ئەم ئومەتە ” وكژلك جعلناكم أمە وسگا لتكونوا شهداو على الناس ويكون الرسول عليكم شهيدًا” (البقره: 143) (بەکارهێنانی ماناکانی بۆباوەڕهێنان لە دنیاو ئاخیرەت ، تاکوببنە ئومەتێکی یەهێزو دادپەروەر بن وکاری پێبکەن ودەعوە بکەن بۆ عیبادەت کردنی خودای تاقانە .

وە لەگەڵً ئەمەدا کەژیارلە “فەندەمینتی” ئیسلامی دا ،نمونەیەکی ئیسلامی بەرهەم دەهێنێت ، کەلەناوخۆیدا (تەوحید) و(ربوبە) تەو، لێرەوە ئەوەی غیبیەت و هەڵواسراوە بە وە حدانیەتەوە ، دروستکاری گەردوونە . لەگەڵ ئەوەش دا ڕۆڵی مرۆڤ و پەیامەکەی تەحقیقی ئەو دروستکاریەی دروستکارە لەتەعمیری زەوی و چکسازی کردنی دا ،وەبیناکردنی پەیوەندی ئاشتیانە لەگەڵ دروستکراوەکانی تردا ،بنەماکەی بانگهێشتنە بۆئاسودەیی دنیاو ئاخیرەت .

لەکەتواردا هەر ئەزمونێکی بەشە ری ، چاوەڕێی ئەوەی لێدەکرێت بۆژەی ژیار تەڵاق بدات ، مادام ئەم مەرجانەی تێدایە :

1-بوونی سیستمی دیاریکردنی سروشتی پەیوەندی لەگەڵ سروشتی غیب و چەمکی(الإله) ئەرێ یاخود نەرێ .

2- بوونی بینای فیکری و ڕەفتاری لە کۆمەڵگەدا ، کەشێوەیەك دەدات بەتایپی بەهاو ئەتوارێکی گشتی یە وناسراوە .

3- بوونی تایپێکی ماددی کەتەواوی مەودا مادیەکان کۆدەکاتەوە لەژیان دا .

4- دیاری کردنی تایپی پەیوەندی لەگەڵ گەردون و گاڵتەکردن بە جیهان وشتەکان .

5- دیاری کردنی تایپی پەیوەندی لەگەڵ ئەوی تر،وەهەرکۆمەڵگایەکی تری مرۆیی وە شێوازی باوەڕپێکردنی بەونمونەیە وئامانج لەو باوەڕپێهێنانە .

وەدامەزراندنی ئەوە ،یەکێتیەکی ڕەسەنی مرۆیی کەبەپێی پێویست نەبێت پابەند نیە بە زانست ومیتۆد ومەعریفە کانیەوە ،بەدوایدا ململانێ کردنی ژیارەکان ،کارێکی لۆژیکی یەو سروشتی بوون ی بەشەر و بە خششە کانی فەرزی دەکات ،لەبەر ئەوەی جیاوازی سونەتێکە لە سونەتەکانی اللە لە گەردوندا “ومن أیاتها خلق السموات والأرض واختلاف ألسنتكم وألوانكم” (الروم:22)

کورتەی گوتەکان بێژەی (ژیار-شارستانی)، یەکێکە لە میحوەرەکانی فیکری ئیسلامی لەبارەی قیەمی عقیدەی ئیسلامی،بۆنمونە شرع ومیتۆدەکانی مومارەسە ئیسلامیەکانە ، بە پێچەوانەوە نمونەی رۆژئاوایی پێکهاتەیەکەلە گەشەی مێژوویی و کەتواری ژیانی.

22-12-2008

د.نصرعارف

ئامادەکردنی :ڕێبازمحمد جزا